

ПІДСТАВИ ТА УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ВИМОГИ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ (МАЙНОВОЇ ШКОДИ)

GROUND S AND CONDITIONS FOR EFFECTIVE APPLICATION OF A CLAIM FOR DAMAGES (PROPERTY DAMAGE)

Сліпенчук Н.А.,

*кандидат юридичних наук, адвокат,
партнер юридичної компанії «Сліпенчук партнерз»*

У статті розглянуто теоретичні основи для застосування вимоги про відшкодування збитків та визначено проблематику окремих аспектів її практичної реалізації. Первинні складнощі обумовлюються необхідністю встановлення наявності складу цивільного правопорушення. Позивачем доводиться: протиправна поведінка (дії чи бездіяльності особи); шкідливий результат такої поведінки (збитки); причинний зв'язок між протиправною поведінкою та збитками, зокрема, що протиправні дії заподіювача є причиною, а збитки є наслідком такої протиправної поведінки. Натомість відповідач переконує суд про відсутність вини.

Наступним бар'єром на шляху ефективного захисту є необхідність доведення не лише факту збитків, а й фактичного розміру останніх. У даному разі здійснення розрахунків повинно підкріплюватись доказами більш вагомими і вірогідними, ніж докази надані для їх спростування.

Заявлення вимоги про відшкодування збитків у вигляді упущеної вигоди слід реалізовувати із врахуванням позиції за якої, наявність теоретичного обґрунтування можливості отримання доходу ще не є підставою для його стягнення.

З огляду на статистику судових рішень даної категорії визначено необхідність ґрунтовного підходу при формуванні позиції захисту.

Ключові слова: шкода, ефективний спосіб захисту, упущена вигода, цивільно-правова відповідальність, збитки, протиправна поведінка, причинний зв'язок, вина.

The article considers the theoretical basis for the application of a claim for damages and identifies issues of certain aspects of its practical implementation. At first we need to prove a composition of a civil offense. The plaintiff proves illegal behavior (actions or omissions of the person); harmful result of such behavior (losses); causal link between wrongful conduct and damages, and the defendant - about the absence of guilt.

Also we need to be installed not only the fact of damage, but the actual size of the latter. In this case, the calculations must be supported by evidence more compelling and credible than the evidence provided to refute them.

The recovery of lost profits occurs taking into account the position that the existence of a theoretical justification for the possibility of obtaining income is not yet a basis for its recovery.

The necessity of a thorough approach in forming the position of defense has been established taking into account the statistics of court decisions of the relevant category.

Keywords: harm, effective method of protection, lost profit, civil liability, damages, illegal behavior, causation, guilt.

Постановка проблеми. На перший погляд у площині наукових аналізу вже давно сформовано усталений погляд на поняття збитків, їх виду та порядку стягнення. Однак практика розрізненого застосування судами норм статей 22, 1166 ЦК України, особливо в частині розмежування договірної та недоговірної шкоди як підстави для відшкодування, вказує на необхідність побудови подальшого теоретичного базису.

Крім того, потребує розвінчання міф щодо універсальності та безумовної ефективності застосування даної вимоги серед інших способів захисту передбачених статтею 16 ЦК України.

Дослідження проблемних аспектів відшкодування шкоди (збитків) за чинного правового регулювання здійснювали Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, В.В. Мальцев, А.С. Міхлін, М.С. Малєїн, О.П. Кучинська, Л.М. Баранова та ін.

Метою статті є критичний огляд особливостей застосування вимоги про відшкодування збитків як в площині теоретичного підґрунтя, так і практичної реалізації.

Виклад основного матеріалу. Вимога про відшкодування збитків належить до способів захисту застосування яких компенсує завдані втрати. Здавалося б останні являються найлегшими у реалізації на практиці, адже не вимагають оперативної реакції характерної для запобігання виникненню порушення, або наприклад його припиненню чи зміні. Однак завжди йдеться про вибір оптимального способу для досягнення відповідного результату. Такими критеріями у даному разі виступають: вид конфліктної ситуації, що є підставою для застосування способів захисту (за певних обставин ефективніше застосувати способи самозахисту чи оперативного впливу, за інших - звернутися до компетентного органу із відповідною вимогою); зміст права, яке захищається (наприклад, відшкодування збитків, як правило, застосовується для захисту майнових прав); характер його порушення (до прикладу у разі знищення самої речі такий спосіб захисту витребування майна із чужого незаконного володіння неприпустимий) [1, с. 502]

Деякі способи цивільно-правового захисту зазвичай застосовуються одночасно - визнання правочину недійсним та відновлення становища, яке існувало до порушення (реституція); припинення правовідношення та відшкодування заподіяної шкоди та інші [2, с. 292].

Статтею 16 ЦК України, положення якої кореспондуються з положеннями статті 20 ГК України, встановлено, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу [3, 4].

Вказаними нормами матеріального права визначено способи захисту прав та інтересів, і цей перелік не є вичерпним. Отже, суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. У разі, якщо останні не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону [5].

Надаючи правову оцінку належності обраного зацікавленою особою способу захисту, судам також слід зважати і на його ефективність з точки зору статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року [3] Так, у рішенні від 15 листопада 1996 року у справі «Чахал проти Об'єднаного Королівства» Європейський суд з прав людини зазначив, що згадана норма гарантує на національному рівні ефективні правові засоби для здійснення прав і свобод, що передбачаються Конвенцією, незалежно від того, яким чином вони виражені в правовій системі тієї чи іншої країни. Суть цієї статті зводиться до вимоги надати людині такі міри правового захисту на національному рівні, що дозволили б компетентному державному органу розглядати по суті скарги на порушення положень Конвенції й надавати відповідний судовий захист, хоча держави - учасники Конвенції мають деяку свободу розсуду щодо того, яким чином вони забезпечують при цьому виконання своїх зобов'язань. Крім того, Європейський суд указав на те, що за деяких обставин вимоги статті 13 Конвенції можуть забезпечуватися всією сукупністю засобів, що передбачаються національним правом.

Таким чином, оцінюючи належність обраного позивачем способу захисту, суди мають визначити, чи є такий спосіб ефективним: вимога про захист цивільного права має відповідати змісту порушеного права та забезпечувати його поновлення, а у разі неможливості такого поновлення повинна гарантувати особі отримання відповідного відшкодування [6].

За змістом статті 11 ЦК України цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. Підставами виникнення цивільних прав та обов'язків, зокрема, є, в тому числі, й завдання майнової (матеріальної) шкоди іншій особі.

Однією із форм цивільно-правової відповідальності та основною підставою для відшкодування особі збитків (майнової шкоди) є пошкодження чи знищення її майна або порушення особистих немайнових прав, тобто порушення суб'єктивних цивільних прав цієї особи. Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право.

Отже, в розумінні статті 22 ЦК України збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Згідно із статтею 1166 Цивільного кодексу України майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини.

Застосування цивільно-правової відповідальності можливе лише при наявності передбачених законом умов. Їх сукупність утворює склад цивільного правопорушення, який є підставою цивільно-правової відповідальності. Склад цивільного правопорушення, визначений законом для настання відповідальності у формі відшкодування збитків, утворюють наступні елементи: суб'єкт, об'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторона. Суб'єктом є боржник; об'єктом - правовідносини по зобов'язаннях; об'єктивною стороною - наявність збитків у майновій сфері кредитора, протиправна поведінка у вигляді невиконання або неналежного виконання боржником свого зобов'язання, причинний зв'язок між протиправною поведінкою боржника і збитками; суб'єктивну сторону цивільного правопорушення складає вина, яка представляє собою психічне відношення особи до своєї протиправної поведінки і її наслідків.

За відсутності хоча б одного з цих елементів цивільна відповідальність не настає, тобто для застосування такої міри відповідальності як відшкодування збитків, потрібна наявність повного складу цивільного правопорушення. Зокрема позивачем доводиться: протиправна поведінка (дії чи бездіяльності особи); шкідливий результат такої поведінки (збитки); причинний зв'язок між протиправною поведінкою та збитками, зокрема, що протиправні дії заподіювача є причиною, а збитки є наслідком такої протиправної поведінки. Натомість відповідач переконує суд про відсутність вини.

Таким чином, реалізуючи на практиці вимогу про відшкодування збитків як універсальний компенсаційний спосіб захисту перші перешкоди з'являються в частині встановлення наявності в діях відповідача складу цивільного правопорушення.

Наступним бар'єром на шляху ефективного захисту є необхідність доведення не лише факту збитків, а й фактичного розміру останніх. В судовій практиці непоодиноким є визначення за яким, збитки - це об'єктивне зменшення будь-яких майнових благ сторони, що обмежує його інтереси як учасника певних правовідносин відносин і проявляється у витратах, зроблених кредитором, втраті або пошкодженні майна, а також у не одержаних кредитором доходах, які б він одержав, якби зобов'язання було виконано боржником [7]. Наявну статистику відмов у даній категорії спорів підкріплює встановлений в п. 11 Постанови Пленуму ВСУ від 18.12.2009 р. № 14 «Про судові рішення у цивільній справі» принцип за яким, встановлюючи наявність або відсутність фактів, суд має враховувати, що доказування не може ґрунтуватися на припущеннях [8]. Отож здійснення розрахунків повинно підкріплюватись доказами більш вагомими і вірогідними, аніж докази надані для їх спростування.

Вищенаведену тенденцію логічно продовжує можливість відшкодування збитків у вигляді упущеної вигоди. У даній категорії спорів суди досліджують, чи могли такі збитки бути реально понесені кредитором та чи вживав кредитор заходів щодо їх відшкодування. Так, в постанові Великої Палати Верховного Суду від 14.04.2020 № 925/1196/18 визначено, що наявність теоретичного обґрунтування можливості отримання доходу ще не є підставою для його стягнення. Як наслідок, суд дійшов висновку про відсутність підстав для задоволення позовних вимог у частині стягнення шкоди у вигляді упущеної вигоди.

Таким чином, ефективність тих чи інших способів захисту цивільних прав та інтересів являється ще доволі дискусійною площиною. Серед інших, вимога про відшкодування збитків є однією з найбільш застосовуваних на практиці. Однак можемо спостерігати відсутність розуміння теоретичного підґрунтя як основи для звернення, а також складнощів у встановленні складу цивільного правопорушення та доведенні реального розміру завданих збитків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Корпоративне право України: проблеми теорії та практики / В.А. Васильєва, Л.В. Сіщук, Н.А. Сліпенчук та ін. / за заг. редакцією В.А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2017. 612 с.
2. Спасибо–Фатеева І. В. Цивілістика: на шляху формування доктрин вибрані наукові праці. Харків : Золоті сторінки, 2012. 696 с.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003.–№ 40. Ст. 356.
4. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144.
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 339/142/16-ц від 12 грудня 2018 року. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298376> (дата звернення: 10.11.2020)

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 905/1926/16 від 11 вересня 2018 року. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76596894> (дата звернення: 10.11.2020)
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 925/1196/18. Єдиний реєстр судових рішень. URL: від 14 травня 2020 року. Єдиний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89181204?fbclid=IwAR1NQA0OXFEbdqSEyVizBum458XO_e3d9mfWTYoOikEeCm4oDTf7RD9_DFc (дата звернення: 18.11.2020)
8. Постанови Пленуму Верховного Суду України № 14 від 18 грудня 2009 року № 14 «Про судові рішення у цивільній справі» / Вісник Верховного суду України. 2010. № 1. Ст. 4.